

Barno Nurmanova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Musiqali teatr san'ati" kafedrasi dotsenti (v.b.)
E-mail: layli.shirin00@gmail.com*

O'ZBEKISTONDA TEATR FESTIVALLARINING TARIXIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda teatr festivallarining joriy qilinishi va tarixiy rivojlanish bosqichlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda festival an'anasining genezisi, sovet davri merosidan tortib mustaqillik yillaridagi institutsional transformatsiyagacha bo'lgan jarayon kompleks ravishda o'rganilgan.

Kalit so'zlar: teatr, festivali, festival tizimi, "Yevroosiyo" xalqaro festivali, TURKSOY, madaniyat, siyosat, diplomatiya, pedagogika, bosqich.

HISTORICAL DEVELOPMENT STAGES OF THEATRE FESTIVALS IN UZBEKISTAN

Abstract. This article presents a scientific and theoretical analysis of the emergence of theatre festivals in Uzbekistan and the stages of their historical development. The study comprehensively examines the genesis of the festival tradition, tracing its evolution from the legacy of the Soviet period to the institutional transformations that occurred during the years of independence. Particular attention is paid to the role of theatre festivals in cultural exchange, international cooperation, and the promotion of national theatrical art.

Keywords: theatre, festival, festival system, Eurasia International Festival, TURKSOY, culture, politics, cultural diplomacy, pedagogy, stage art.

Teatr festivallarining genezisi va tarixiy rivojlanishini tadqiq etish zamonaviy teatrshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. XXI asrda teatr festivallari global madaniy tizimning ajralmas qismiga aylanib, milliy teatr san'atini xalqaro miqyosda targ'ib qilish, madaniy almashinuvni ta'minlash va professional

tajriba almashishning eng samarali mexanizmlaridan biriga aylandi. Zamonaviy teatr festivallari nafaqat san'at namoyishi, balki madaniy ko'priklar qurish va xalqlararo hamjihatlikni rivojlantirishning strategik vositasi sifatida xizmat qiladi.

O'zbekistonda teatr festivallarining shakllanishi va rivojlanishini ilmiy nuqtai nazardan o'rganish milliy madaniy siyosatning evolyutsiyasini, teatr san'atining institutsional transformatsiyasini hamda mamlakatning xalqaro madaniy makonga integratsiyalashuv jarayonlarini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, hozirgacha O'zbekistonda teatr festivallarining huquqiy bazasi va tarixiy rivojlanishi xususida kompleks ilmiy tadqiqotlar yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mavjud adabiyotlar asosan festivallarning tavsifiy ma'lumotlari bilan cheklangan bo'lib, ularning huquqiy-institutsional tahlili va madaniy siyosat tizimidagi o'rni atroflicha o'rganilmagan. Mazkur holat ushbu yo'nalishdagi tadqiqotning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

O'zbekistonda teatr festivallari an'anasining shakllanishini tahlil qilishda sovet davrida to'plangan tashkiliy tajribani inobatga olish metodologik jihatdan zarurdir. Sovet davrida Toshkent Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlari kinofestivallari uchun yirik xalqaro platforma sifatida faoliyat yuritib, keng ko'lamli madaniy tadbirlarni tashkil etishda muhim infratuzilmaviy va kadrlik salohiyatini yaratdi. Ushbu tajriba mustaqillik davrida teatr festivallari tizimini joriy etish uchun zaruriy zamin bo'lib xizmat qildi.

Mustaqillikning qo'lga kiritilishi O'zbekiston madaniy hayotida tub burilish yasadi. Mustaqillik yillarida madaniy hayotda tub o'zgarishlar yuz berdi, bu avvalo teatr san'ati rivojlanishida yaqqol namoyon bo'la boshladi va yangi teatr dargohlari qurib ishga tushirildi. Teatr infratuzilmasining kengayishi ushbu davrning xarakterli xususiyati bo'ldi: 1991-yilda Farg'ona, 1993-yilda Xorazmda davlat qo'g'irchoq teatrlari ish boshladi, 1994-yilda Qashqadaryo va Namangan viloyat teatrlari qoshida qo'g'irchoq guruhlari, 2001-yilda esa Surxondaryo viloyat qo'g'irchoq teatri ochildi [1]. Bundan tashqari, O'zbek davlat akademik drama (2001-yil) va

O'zbekiston akademik rus drama teatrlari (1999-yil) kabi poytaxt hamda viloyat teatr jamoalariga yangi binolar qurildi va ta'mirlandi.

Ushbu infratuzilmaviy rivojlanish mustaqil madaniy siyosatni shakllantirishga qaratilgan strategik harakatlarning natijasi bo'lib, keyinchalik festival tizimini mamlakatning turli hududlariga yoyish imkonini berdi. Biroq bu bosqichda xalqaro teatr festivallari tizimi hali institutsional shaklga kelmagan edi, bu esa milliy teatr san'atining xalqaro hamjamiyat bilan tizimli aloqalarini cheklab turardi.

O'zbekistonda teatr festivallarining zamonaviy tarixi 1993-yilda "Teatr: Sharq va G'arb" xalqaro festivalining o'tkazilishi bilan boshlanadi. Ushbu tadbir milliy teatrshunoslikda festival an'anasining boshlang'ich nuqtasi sifatida e'tirof etiladi. 1993-yilning 23–30-oktyabr kunlari Toshkentda o'tkazilgan "Teatr: Sharq va G'arb" xalqaro festivali O'zbekistonda dunyoning ko'pgina mamlakatlaridan kelgan sahna san'atkorlari qatnashgan birinchi yirik tadbir ekanligi bilan ahamiyatli bo'ldi [1]. Ushbu festivalning tarixiy ahamiyatini bir necha konseptual jihatdan tahlil qilish mumkin. Birinchidan, festival O'zbekistonning mustaqil madaniy siyosatini xalqaro miqyosda amalga oshirishning birinchi amaliy namunasi bo'ldi. U yangi mustaqil davlatning madaniy suverenitetini va xalqaro madaniy munosabatlardagi subyektivligini namoyon etdi. Ikkinchidan, festival nomining o'zi – "Sharq va G'arb" – chuqur ramziy va konseptual mazmunga ega bo'lib, O'zbekistonning o'zini Sharq va G'arb sivilizatsiyalari o'rtasidagi madaniy ko'prik sifatida pozitsiyalashini aks ettiradi. Bu pozitsiyalash mamlakatning geografik-madaniy o'ziga xosligini va sivilizatsiyalararo dialogdagi vositachilik rolini strategik jihatdan ifodaladi. Uchinchidan, festivalda milliy teatr institutlarining faol ishtiroki ularning xalqaro hamkorlikka tayyorligini ko'rsatdi. Bu borada O'zbekiston Yoshlar teatri, Ilhom teatri va Qashqadaryodagi "Eski masjid" teatr-studiyasi faol bo'ldi [1]. Aynan eksperimental va innovatsion yo'nalishdagi teatr jamoalarining festival tashabbuskori sifatida maydonga chiqishi O'zbekiston teatr san'atining ijodiy salohiyatini namoyish etdi.

Festival turli mamlakatlardan teatr jamoalarini jalb etgan holda, O'zbekiston teatr san'atini xalqaro hamjamiyatga taqdim etish imkoniyatini yaratdi va keyingi yillarda muntazam xalqaro festivallar o'tkazish uchun metodologik hamda tashkiliy asos bo'lib xizmat qildi.

O'zbekiston teatr festivallari tarixida 1998-yilning 26-marti muhim sana hisoblanadi, chunki aynan shu kuni festival faoliyatining huquqiy asoslari yaratildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston teatr san'atini rivojlantirish to'g'risida"gi farmoni sahna ijodiyoti taraqqiyotida burilish nuqtasi bo'ldi [2]. Ushbu hujjat doirasida ma'naviy-ma'rifiy islohotlarda teatr arboblarning faol ishtirokini ta'minlash hamda milliy qadriyatlarni tarannum etuvchi badiiy barkamol sahna asarlari yaratish maqsadida "O'zbekteatr" ijodiy-ishlab chiqarish birlashmasi tashkil etildi.

Mazkur farmonning festival tizimini institutsionallashtirish nuqtayi nazaridan ahamiyati shundaki, u festivallarni davlat madaniy siyosatining tarkibiy qismi sifatida huquqiy jihatdan mustahkamladi. Farmon doirasida teatr jamoalari, rejissyorlar, dramaturglar, bastakorlar, rassomlar va baletmeysterlarga dolzarb mavzularda buyurtmalar berish, respublika va xalqaro miqyosda ko'rik-tanlovlar hamda festivallar o'tkazish, xorijiy mamlakatlarga gastrollar uyushtirish, ilmiy anjuman, simpozium va seminarlar o'tkazish, turli mukofot va sovrinlar ta'sis etish vazifalari belgilandi.

"O'zbekteatr" birlashmasining tashkil etilishi festival tizimini institutsionallashtirishning hal qiluvchi bosqichi bo'ldi. Mazkur tuzilma Teatr ijodkorlari uyushmasi, teatr tashkilotlari va hududiy bo'limlarga ega bo'lgan mustaqil ijodiy-ishlab chiqarish strukturasi sifatida, mulkchilik shakllari va idoraviy mansubligidan qat'i nazar, mamlakatdagi barcha davlat teatrlari, teatr-studiyalari hamda xalq teatrlari jamoalarini ixtiyoriy ravishda birlashtirdi. Ushbu tashkiliy mexanizm festivallarni muvofiqlashtirish, professional mezonlarni ta'minlash va resurslarni maqbul taqsimlash imkonini yaratib, festival tizimining markazlashtirilgan boshqaruv modelini shakllantirdi.

XXI asrning birinchi o'n yilligi O'zbekistonning turkiy madaniy makonga integratsiyalashuv davri sifatida xarakterlanadi. Ushbu jarayonning institutsional asosini Turkiy madaniyat xalqaro tashkiloti (TURKSOY) tashkil etdi. 1993-yilda tashkil etilgan TURKSOY ko'pincha "Turkiy dunyoning YUNESCO"si deb ataladi [3] va turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy hamkorlikni muvofiqlashtiruvchi asosiy tashkilot hisoblanadi. O'zbekiston TURKSOY a'zosi sifatida turkiy teatr festivallarida faol ishtirok eta boshladi. Tashkilot tomonidan o'tkaziladigan ART-ORDO teatr festivallari O'zbekiston teatr jamoalari uchun turkiy dunyo bilan madaniy aloqalarni mustahkamlash platformasiga aylandi. Mazkur festivallar doirasida turli turkiy va qardosh xalqlar teatr jamoalari – Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, O'zbekiston, Turkiya hamda boshqa mamlakatlardan – yuqori darajadagi sahna asarlarini taqdim etdilar.

Ushbu bosqichning metodologik jihatdan muhim xususiyati shundaki, O'zbekiston teatr festivallari ikki parallel yo'nalishda rivojlana boshladi: bir tomondan, milliy festival an'anasini mustahkamlash, ikkinchi tomondan, xalqaro integratsiyani chuqurlashtirish. Bu dualistik rivojlanish modeli milliy o'ziga xoslikni saqlash va xalqaro hamkorlikni kengaytirish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga xizmat qildi.

O'zbekiston teatr festivallarining zamonaviy tarixida "Yevroosiyo" xalqaro teatr san'ati festivalining tashkil etilishi sifat jihatidan yangi bosqichni belgiladi. Ushbu festival O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va turizm vazirligi tomonidan Toshkent shahrida tashkil etilib, har yili oktyabr oyining birinchi haftasida o'tkaziladi. Festivalning maqsadi o'zbek teatr san'atining noyob namunalarini keng targ'ib qilish va rivojlantirish, xalqlar o'rtasida do'stlik hamda birodarlikni mustahkamlash, xalqaro darajada ijodiy hamkorlik va madaniy aloqalarni kengaytirishdan iborat [4].

Festivalning ishtirokchilar geografiyasi uning konseptual qamrovini namoyon etadi: festivalda Qozog'iston, Tojikiston, Qirg'iziston, Rossiya, Turkiya, Gruzija, Ozarbayjon, Belarus Respublikasi, Turkmaniston va O'zbekistondan teatr guruhlar

ishtirok etadi. Ishtirokchi mamlakatlarning keng doirasi – Markaziy Osiyo, Janubiy Kafkaz va Sharqiy Yevropani qamrab olishi – festival konsepsiyasining geosiyosiy muvozanatligini ko'rsatadi. “Yevroosiyo” nomining o'zi O'zbekistonning Yevroosiyo madaniy makonidagi strategik o'rnini aks ettirib, festivalning madaniy diplomatiya vositasiga aylanganligini tasdiqlaydi.

2023-yil O'zbekiston teatr festivallari tarixida innovatsion bosqichning boshlanishini belgiladi – talabalar teatr festivallari tizimining joriy etilishi. 2023-yil 22–26-may kunlari Toshkentda TURKSOY tashabbusi va O'zbekiston Madaniyat va turizm vazirligi hamda O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti bilan hamkorlikda “Turkiy dunyoning 1-talabalar teatr festivali” bo'lib o'tdi [5].

Ushbu festival teatr ta'limi va festival tizimini birlashtiruvchi innovatsion shakl sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Festivalning konseptual mohiyatini TURKSOY Bosh kotibi Sultan Rayev o'z nutqida quyidagicha izohladi: ushbu teatr platformasi nafaqat festival, balki ta'lim jarayonining yangi shakli hisoblanadi; bu teatrning kelajagini bitta platformada birlashtiradigan, o'zaro munosabatni ta'minlaydigan, aktyorlik aloqalarini mustahkamlaydigan, yosh teatr san'atkorlari o'z iste'dodlari va g'oyalarini baham ko'rishlari uchun mukammal muhit yaratadigan platformadir. Mazkur yondashuv teatrshunoslikda “festival-pedagogika” konsepsiyasining amaliy namoyon bo'lishini ifodalaydi.

Festival Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, O'zbekiston, Turkiya va Turkmaniston universitetlari talabalarining teatr spektakllarini birlashtirdi. O'zbekiston ushbu festivalda yuqori natija ko'rsatdi: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining “Dramatik teatr va kino aktyorligi” yo'nalishi talabalari tomonidan kurs badiiy rahbari M. Abduqunduzov hamda aktyorlik mahorati fani o'qituvchisi X.Qobilov rahbarligida Abdulhamid Cho'lpon asari asosida sahnalashtirilgan “Kunduzsiz kechalar” spektakli birinchi o'ringa munosib deb topildi. Mazkur natija institutda olib borilayotgan ta'lim jarayonining tizimlilik va samaradorligidan dalolat beradi.

Yuqorida keltirilgan tahlil asosida O'zbekistonda teatr festivallarining tarixiy rivojlanishini quyidagi davriy bosqichlarga ajratish mumkin. Har bir bosqich o'ziga xos tashkiliy, huquqiy va konseptual xususiyatlarga ega bo'lib, festival tizimining bosqichma-bosqich murakkablashuvini aks ettiradi:

Tahlil natijalari festival tizimining evolyutsiyasi O'zbekiston madaniy siyosatining strategik yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq holda kechganini ko'rsatadi. Teatr festivallari milliy teatr san'atining xalqaro standartlarga integratsiyalashuvi va ayni vaqtda milliy o'ziga xoslikni saqlab qolishi o'rtasidagi dialektik munosabatni namoyon etib, nafaqat estetik, balki ijtimoiy-siyosiy va diplomatik funksiyalarni ham bajaruvchi kompleks hodisa sifatida shakllandi. Demak, O'zbekistonda teatr festivallarining joriy qilinishi va tarixiy rivojlanishi milliy madaniy siyosatning institutsional yetukligini va mamlakatning xalqaro madaniy makondagi faol subyektga aylanish jarayonini ifodalaydi.

O'zbekistonda teatr festivallarining joriy qilinishi va tarixiy rivojlanishini tadqiq etish natijasida bir qator ilmiy-nazariy xulosalarga kelish mumkin.

- O'zbekiston teatr festivallari tizimi mustaqillik yillarida bosqichma-bosqich shakllanib, oddiy madaniy tadbirdan murakkab, ko'p funksiyali institutsional tizimga aylandi. Ushbu jarayonni besh asosiy bosqichga ajratish tadqiqotning metodologik yangiligi bo'lib, har bir bosqich o'ziga xos tashkiliy, huquqiy va konseptual xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

- 1993-yildagi "Teatr: Sharq va G'arb" festivali milliy festival an'anasining boshlang'ich nuqtasi sifatida nafaqat madaniy, balki ramziy-konseptual ahamiyatga ega bo'ldi. U yangi mustaqil davlatning madaniy suverenitetini va O'zbekistonning sivilizatsiyalararo dialogdagi vositachilik rolini namoyon etdi.

- 1998-yilgi farmoni va "O'zbekteatr birlashmasi tashkil etilishi" festivali faoliyatining Prezident huquqiy-institutsional asoslarini yaratib, festivallarni davlat madaniy siyosatining qismlariga mustahkamlangan. Bu festival markazlashtirilgan boshqaruv modelini boshqarishda hal qiluvchi omil bo'ldi.

- festival rivojlanishi ikki parallel yo'nalishda – milliy an'anani dunyoviy xalqaro integratsiyani chuqurlashtirish – kechgani uning dualistik tabiatini ko'rish. TURKSOY orqali turkiy madaniy makonga integratsiya va “Yevroosiyo” festivali orqali keng geosiyosiy hamkorlik bu yo'nalishlarning amaliy ifodasidir.

- 2023-yilda joriy etilgan talabalar teatr festivali “festival-pedagogika” konsepsiyasining shakllariga zamin yaratdi va ta'lim bilan festivalni amaliyotini bir-biri bilan hisoblashish innovatsion model teatr sifatida e'tirof etilishi kerak.

Xulosa shuki, milliy tadqiqot teatr festivali milliy teatr san'atining xalqaro standartlarga integratsiyalashuvi hamda o'ziga xoslikni saqlab qolishi o' ichidagi dialektik munosabatni namoyon etuvchi, estetik, ijtimoiy-siyosiy va diplomatik funksiyalarni bajaruvchi kompleks o'quv jarayoni asoslanadi. O'zbekistonda teatr festivallarining joriy etilishi va tarixiy rivojlangan milliy madaniy siyosat institutsional yetukligini va mamlakatning xalqaro madaniy makonda faol subyektga jarayonini ifodalaydi. Kelgusi yuqorida alohida festivallarning tahlili, festival auditoriyasining sotsiologik o'rganilishi hamda festivalni yig'ish metodologiyasini ishlab chiqish istiqbolli yo'nalishlar bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *XX asr 90-yillarida teatr, kino va musiqa san'atining rivojlanishi.* – Elektron resurs. URL: <https://oefen.uz>
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-1980 son “O'zbekiston teatr san'atini rivojlantirish to'g'risida”gi Farmoni.* 26.03.1998.
3. *TURKSOY – Turkiy madaniyat xalqaro tashkiloti.* Rasmiy ma'lumotlar. URL: <https://www.turksoy.org>
4. *“Yevroosiyo” xalqaro teatr san'ati festivali.* Markaziy Osiyo festivallari kalendari. URL: <https://www.central-asia.com>
5. *The First Festival of Theater Students of the Turkic World came to an end.* TURKSOY. URL: <https://www.turksoy.org>